

Поняття "престижна" і "дефіцитна" професія в сучасному науковому дискурсі

У статті розглянуто лінгвістичні, економічні, соціологічні та психологічні підходи до трактування термінів "престиж", "соціальний престиж", "дефіцит", а також запропоновано тлумачення понять "престижна" та "дефіцитна" професія в соціально-психологічному аспекті.

Ключові слова: ринок праці, професійний вибір, престиж, соціальний престиж, престижна професія, дефіцит, дефіцитна професія.

Постановка проблеми. Сьогодні на українському ринку праці спостерігається дисбаланс у розподілі людських ресурсів, який виникає у зв'язку з перенасиченням ринку представниками престижних професій та появою низки дефіцитних професій. Одним із чинників виникнення такої ситуації є те, що деякі професії не викликають інтересу в молоді. У цьому контексті соціального значення набуває дослідження професійного вибору старшокласників – проблеми, вирішення якої має пріоритетне значення для суспільства, адже від цього залежить регулювання збалансованості трудових ресурсів. Разом із цим аналіз цієї проблеми важливий і в особистісному плані, адже наступне здобуття людиною кваліфікації в установах середньої спеціальної та вищої ланок освіти зумовлює успішність першого трудового досвіду, позитивне ставлення до себе та оточення, загальне задоволення життям, може бути чинником успішної професійної самореалізації. Зважаючи на суспільну та особистісну значущість останнього, важливо сформулювати в старшокласників правильну, усвідомлену економічну поведінку ще на етапі вибору професії.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання професійного вибору та професійного самовизначення посідає важливе місце в роботах багатьох педагогів, психологів, соціологів. Вченими підкреслюється, що старшокласники в процесі вибору професії керуються інформацією, яку отримують під час шкільних

профорієнтаційних заходів. Окрім цього на їхній вибір свідомо чи несвідомо впливає референтна група, або "значимий інший", повідомлення засобів масової інформації, громадська думка, які нерідко стереотипізують уявлення страхокласників щодо престижності професій у суспільстві.

Питання престижності професій розглядаються крізь призму аналізу соціально-професійного самовизначення молоді [15], побудови образу кар'єри з точки зору виробника та споживача [3]. Вчені проводять дослідження з питань соціально-професійного статусу у зв'язку з престижем професії [14], вивчають ресурси вибору престижної професії (О. Хоріна), аналізують можливість підвищення престижу робітничих професій (І. Марченко), проводять моніторинг громадської думки щодо престижності існуючих професій в Україні [6], порушують питання підготовки спеціалістів відповідно до актуальних потреб ринку праці з урахуванням орієнтації молоді на соціальну престижність професій (П. Бабочкін).

Отже, проблема професійної престижності досліджується в різних площинах сучасної науки, однак недостатньо вивченим залишається питання співвідношення понять "престижна" та "дефіцитна" професія, що ускладнює методологічне осмислення цих концептів з точки зору соціальної психології та інших суміжних дисциплін, створює труднощі під час розробки методик діагностики професійного вибору старшокласників та тренінгових програм з регулювання професійного вибору суб'єкта.

Метою статті є теоретичний аналіз наукових розробок та довідкових джерел щодо розуміння сутності термінів "престиж", "соціальний престиж", "дефіцит" та формулювання понять "престижна" та "дефіцита" професія в соціально-психологічному сенсі.

Виклад основного матеріалу.

Пропонуємо зосередитися на тлумаченні понять "престиж", "соціальний престиж", "престижна професія", "дефіцитна професія" з позиції лінгвістики, економіки, соціології та психології. Аналіз довідкової літератури виявив певну специфіку розгляду вказаних понять залежно від тематичного поля. Так, у лінгвістичному ракурсі престиж [від фр. *prestige* – зачарування, від лат. *praestigium* – обман, омана] – це вплив, довіра, авторитет, які має хто-небудь, що-небудь [Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2009; Загнітко А.П., Шукіна В.А. Сучасний тлумачний словник української мови. – Донецьк, 2009]. Престижний – такий, що має перевагу в очах суспільства, певної групи людей [Аберкромбі Н., Хилл С., Тернер Б. Социологический словарь. – Казань, 1997].

В економіці береться за основу лінгвістичне трактування престижу як впливу, довіри та авторитету. Крім того виокремлюються особистий престиж та престиж організації і посадової особи. Особистий престиж ототожнюється з діями, спрямованими на збереження авторитету особистості; престиж організації пов'язується з її можливістю виконувати свої зобов'язання, користуватися довірою в інших організа-

ціях та в споживачів; під престижем працівника розуміється точне виконання ним своїх функціональних обов'язків [Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. – М., 1999].

У соціології термін “престиж” відображає негативну або позитивну оцінку суспільством індивідуальних властивостей і ефективності людини [Большой толковый социологический словарь. Т. 2. – М., 1999]. Д. Трейман пропонує ототожнювати престиж із такими поняттями, як честь, повага, соціальний статус, пошана в суспільстві. На думку соціолога, одиницею вимірювання соціальної цінності є престиж [17, с. 43]. Соціальний престиж – це інтегрована оцінка значущості соціальних об'єктів або діяльності суб'єкта з позиції суспільної системи цінностей. У соціології є три підходи до тлумачення природи соціального престижу. Відповідно до стратифікаційного підходу престиж розглядається як міра соціального статусу та передумова розподілу суспільства на страти. З позицій аксіологічного підходу ціннісне значення престижу полягає в можливості вивчати та ранжувати феномени суспільного життя відповідно до їх соціальної значущості. В рамках символічного інтеракціонізму престиж розглядається як атрибут пізнання під час ролівої взаємодії (Дж. Мід, Г. Блумер та ін.).

У соціально-педагогічному словнику під соціальним престижем розуміється “відображення в суспільній свідомості реального становища окремої людини в системі суспільних відносин, соціальної професійної групи, трудового колективу тощо, що характеризує той вплив, повагу, які вони мають у суспільстві. Критерій соціального престижу застосовується для аналізу соціальної стратифікації поряд із критеріями доходу, влади та ін. У більш вузькому розумінні престиж соціальний означає те місце, яке, на думку громадську, займає той чи інший статус соціальний в ієрархії інших статусів” [Соціально-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. – К., 2004]. Як наголошується, соціальний престиж тісно пов'язаний із престижем професій і рідко виділяється для самостійного вивчення.

У психології під поняттям “соціальний престиж” розуміють вплив

індивіда в суспільстві в результаті оцінки його соціально значущих якостей [Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь. – М., 2006]. Соціально-психологічний аспект тлумачення цього терміна полягає в підкресленні питомої ваги суспільної або групової оцінки (визнання) надбань індивіда або соціально важливих характеристик особистості відповідно до певної шкали цінностей, а також сподівань групи, до якої він належить [7, с. 440]. Поняття “престиж” – одне з найважливіших характеристик статусу. Набування чи позбавлення престижу є механізмом взаємозв'язку суспільства та особистості. Набуття суспільного престижу відбувається двома способами: офіційним та неофіційним. Перший спосіб здійснюється державними чи громадськими організаціями; другий – в межах соціального середовища і полягає в повсякденній поазі [8].

Спираючись на наведені вище трактування, пропонуємо визначати **соціальний престиж** як високу оцінку соціально важливих якостей суб'єкта (об'єкта), яка надається в процесі міжсуб'єктної взаємодії відповідно до системи цінностей і норм, що склалися в групі або в суспільстві. Соціальний престиж надає суб'єкту (об'єкту) перевагу порівняно із іншими суб'єктами (об'єктами) і вказує на його місце (статус) у системі соціальних відносин.

Досягається соціальний престиж різними способами, одним із яких є вибір людиною престижної професії. Витоками досліджень професійного престижу можна вважати соціологічні стратифікаційні теорії: функціоналізм Е. Дюркгейма, теорія соціальної нерівності М. Вебера, репутаційна теорія У. Уорнера. В межах соціології підкреслюється, що професійний престиж не просто спирається на систему суспільних цінностей, а визначається через функціональну важливість різних професій для соціуму [Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. Социологический словарь. – Казань, 1997].

У 1920-х роках Дж. Каунтс створив підґрунтя для досліджень професійного престижу в соціології. В російській науці ця тема почала розроблятися з 1950-х років у ме-

жах аналізу соціально-професійного самовизначення молоді. На теренах України до зазначеної проблеми вперше звернулися в 1980-х роках. Отже, для української науки дослідження проблеми професійного престижу є відносно новим і актуальним напрямом, який розробляється Л. Григоровською, М. Найдюновим та ін.

М. Руднев пропонує розглядати престиж професії як авторитет, пошану до професії з боку суспільства, репутацію професії в соціумі, її місце в ієрархії щодо інших професій [9]. На думку В. Цвик, престиж професії виникає на основі системи цінностей, що домінують у соціумі та є продуктом суспільної свідомості, в якій відбивається існуюча в суспільстві професійна ієрархія [14]. С. Войтович підтримує думку про те, що набуття престижу професією ґрунтується на певній, сформованій у суспільстві системі цінностей і норм. Науковець підкреслює, що умовою формування престижності певної професії є її важливість для суспільства, яка визначається мірою внеску тієї чи іншої праці в розвиток поточних та перспективних суспільних завдань. Формування престижності професій у громадській думці відбувається шляхом усереднення оцінок певного виду праці, які надаються суспільними інститутами, групою та індивідами [2, с. 10–11].

В. Шубкін розуміє престиж як привабливість певних професій для індивідів [10, с. 252]. Однак у працях С. Войтович, В. Оссоського, В. Черноволенко, Л. Паніотто, Д. Треймана наголошується, що престижність у суспільстві та привабливість професій – концепти, під якими мають на увазі різні аспекти однієї проблеми. Так, престиж професії – інтегральна оцінка, в якій синтезуються всі цінності, що приписуються громадською думкою певному виду праці. Критерієм суспільного престижу професії є її соціальна значущість, яка стає, у свою чергу, предметом поваги для суб'єкта. Під привабливістю професії розуміють узагальнену оцінку окремим індивідом конкретного виду праці [15, с. 44]. Привабливість професії формується не стільки в результаті оцінювання її значущості для соціуму, скільки на основі оцінювання можливостей, які вона надає

суб'єкту для задоволення власних потреб.

У ході аналізу сучасного наукового поля було виявлено, що є низка соціально-психологічних та соціологічних теорій, де професійна престижність розглядається крізь призму такого феномену, як елітарність. На думку Н. Пряжнікова, однією з характеристик елітарності є престижний рід занять або спосіб життя, а також можливість впливати на інших. Згідно з теорією Д. Треймана місце людини в суспільстві визначається через престиж її професії: чим більше влади та привілеїв надає професія, тим престижнішою вона є в суспільстві, тим більше поважають її носія. Феномен влади розкривається в соціально-психологічних теоріях А. Адлера та Г. Лассуела. Згідно з А. Адлером, почуття неповноцінності та прагнення до влади стають тими особистісними детермінантами, які породжують розподіл суспільства на масу та еліту. З іншого боку, Г. Лассуел вважає, що неадекватна самооцінка спонукає людину до компенсації через прагнення займати владні позиції та пости в суспільстві [4].

Узагальнюючи проаналізовані соціально-психологічні підходи до визначення природи професійного престижу, можна констатувати, що автори пов'язують тенденцію вибору престижних професій з наявністю в структурі особистості потреби до влади, а також прагненням задовольнити потребу у визнанні та повазі з боку референтної (елітної, привілейованої) професійної групи. Домінування цих потреб призводить до того, що престиж стає визначальним мотивом при виборі майбутньої професії, в той час як її відповідність здібностям особистості, соціальному запиту залишається поза увагою.

Враховуючи особливості розуміння сутності професійного престижу, пропонуємо таке розуміння цього терміна в соціально-психологічному сенсі: **професійний престиж** – узагальнена, стереотипізована оцінка певної професії надіндивідуальними суб'єктами, яка присвоюється професії відповідно до авторитету та соціального впливу. Ця оцінка проявляється у формі поваги суспільства до такої професійної діяльності.

Як свідчать результати сучасних

опитувань громадської думки, престижність стоїть на третьому місці серед аргументів професійного вибору поряд з інтересом до професії, що обирається, та її відповідністю здібностям, якими володіє опитант [3; 5; 6; 11–13]. Поява попиту на престижні професії призводить до того, що інша частина професій залишається незатребуваною, тобто в цій сфері економіки виникає дефіцит людського капіталу.

Аналіз довідкових джерел та наукових праць виявив, що на сьогодні немає чіткого тлумачення поняття “дефіцитна професія”, однак у роботах деяких учених цей термін використовується в контексті вибору професії [6] та розподілу трудових ресурсів [1; 5; 16], і у зв'язку з цим виникає необхідність формулювання цієї дефініції в аспекті соціальної психології.

У тлумачних словниках вказується, що поняття “дефіцит” (походить від лат. *deficit* – не вистачає) позначає малу кількість, нестачу чогось порівняно з потребами або перевищення видатків над доходами, збиток [Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2009; Загнітко А.П., Щукіна В.А. Сучасний тлумачний словник української мови. – Донецьк, 2009; Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. – Харків, 2008]. В економічній довідковій літературі дефіцит трактується як збиток, нестача коштів, у плані характеристики бюджету – перевищення витрат над прибутком [Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – М., 1999]; нестача ресурсів порівняно з тим, що очікувалося та планувалося [Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М., 2006]. Спираючись на вказані тлумачення, спробуємо сформулювати власне трактування поняття **дефіцитна професія**. Під цим терміном ми розуміємо таку професію, яка має незначний попит у суспільстві, не має авторитету та пошани з боку населення у зв'язку з її низькою соціальною престижністю та привабливістю для суб'єкта вибору.

Прагнення молоді обирати престижні професії детермінує зміни на ринку праці: за окремими професіями спостерігається нестача відповідних людських ресурсів, що призводить або до підвищення попиту з боку роботодавців, або до редукації таких

професій. Найбільш дефіцитними на сьогодні є масові (наскрізні) професії, які затребувані в багатьох галузях економіки, – це професії робітничого профілю та сфери обслуговування [1, 3, 5, 6]. На нашу думку, вибір престижної професії ще не є запорукою успішного працевлаштування та професійної самореалізації. Труднощі з цим виникають не тільки в результаті високої професійної конкуренції (її можна подолати шляхом самовдосконалення та покращення професійної майстерності), але можуть бути наслідком низької затребуваності професії (у зв'язку з перенасиченням фахівців певного профілю) на ринку людських ресурсів.

Висновки. Головною особливістю економічної поведінки сучасної молоді є тенденція до вибору престижних професій. У ході аналізу довідкової літератури було встановлено, що в тлумачних та економічних словниках престиж розглядається як вплив, авторитет і довіра, які має суб'єкт чи об'єкт, що надає йому перевагу в суспільстві або групі людей. В соціології поняття “престиж” визначається як суспільна оцінка характеристик або діяльності суб'єкта (об'єкта) відповідно до системи цінностей, що визначає його соціальний статус. У рамках соціології феномен престижу розкривається через такі поняття, як соціальний і професійний престиж. У межах соціальної психології, як і в соціології, також підкреслюється, що соціальний престиж функціонує як позитивна чи негативна оцінка особливостей і діяльності суб'єкта з боку групи. Однак тут акцент робиться на тому, що соціальний престиж формується в процесі інтеракції суб'єктів, супроводжуючись ефектами стереотипізації та належності. Професійний престиж розглядається невід'ємно від соціального та є стереотипізованим варіантом суспільної оцінки різного роду професійних занять і проявляється у формі поваги та авторитету до певної професії та її представників.

Обираючи майбутню професію, молодь керується зовнішніми мотивами, намагаючись отримати ті блага та привілеї (гроші, соціальний статус тощо), які уособлює ця професія, незважаючи на актуальні запити ринку. Така економічна поведінка

призводить не тільки до подальших проблем з працевлаштуванням та трудовою соціалізацією, але й в економічному плані – до появи дефіцитних професій. Під цим поняттям ми розглядаємо таку професію, яка не має авторитету та не викликає пошани в суспільстві, що призводить до падіння попиту на неї з боку населення та зниження її привабливості для суб'єкта вибору.

Перспективним, на нашу думку, постає завдання побудови такого ресурсного середовища, в умовах якого старшокласники матимуть можливість всебічно рефлексувати свою економічну поведінку та переосмислювати мотив престижності, якщо вони ним керуються при виборі майбутньої професії.

Список використаних джерел

1. Баранцова А. Як стати конкурентним? / А. Баранцова // Соціальний захист. – 2010. – №1. – С. 15–17.
2. Войтович С.А. Динамика престижа и привлекательности профессий / С.А. Войтович ; отв. ред. В. Ф. Черноволенко. – К. : Наукова думка, 1989. – 132 с.
3. Голубева О. Образ професії: виробник і споживач (дослідження професійних преференцій старшокласників) / О. Голубева // Маркетинг в Україні. – 2003. – №4. – С. 24–27.
4. Карабущенко П.Л. Психологические теории элит / П.Л. Карабущенко, Н.Б. Карабущенко. – М. : Памятники исторической мысли, 2006. – 448 с.
5. Курачая Е. Ирка праці : [непрестижные профессии “уходят” на пенсию вместе с их носителями] / Е. Курачая // Бизнес. – 2011. – №14. – С. 49–50.
6. Найдьонов М.І. Динаміка оцінок престижності професій, що користуються попитом на ринку праці. Чинники, умови та особливості вибору професій : інформ. бюл. / М.І. Найдьонов, Л.В. Григоровська ; упоряд. О. Лисенко ; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – К. : Міленіум, 2010. – 128 с.
7. Орбан-Лембрик Е.Л. Соціальна психологія : навч. посіб. / Е.Л. Орбан-Лембрик. – К. : Альма-матер, 2005. – 448 с.
8. Психологічна енциклопедія / авт.-упор. О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
9. Руднев М.Г. Методология и основные результаты исследований престижа профессий в зарубежной социологии / М.Г. Руднев // Статистика и социология образования. – 2008. – С. 217–239.
10. Социологическая энциклопедия : в 2-х т. Т. 2. / Национальный общественно-научный фонд. – М. : Мысль, 2003. – 863 с.
11. Украина: востребованные профессии // Управление персоналом. – 2009. – №10. – С. 4.
12. Украина: востребованные профессии будущего // Управление персоналом. – 2011. – №2. – С. 6.
13. Украина: самые востребованные профессии в 2007 году // Управление персоналом. – 2008. – №2. – С. 4.
14. Цвык В.А. Социально-профессиональный статус личности и престиж профессии / В.А. Цвык // Вестник Тюменского гос. ун-та. – 2009. – №4. – С. 44 – 52.
15. Черноволенко В.Ф. Престиж профессии и проблема социально-профессиональной ориентации молодежи : моногр. / В.Ф. Черноволенко, В.Л. Оссоцкий, В.И. Паниотто. – К. : Наукова думка, 1979. – 212 с.
16. Які професії виживуть сьогодні? // Персонал. – 2011. – №4. – С. 130–133.
17. Treiman D.J. Occupational prestige in comparative perspective. – New York: Academic Press, 1977. – P. 315

Стаття надійшла 13.04.2012 р.

УДК 331.5; 519.2

Т.М. Кіліна,

кандидат фізико-математичних наук

(Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ)

Порівняльний аналіз статистичних і нейромережевих методів прогнозування показників ринку праці

Розглянуто методи короткострокового прогнозування для визначення тенденцій розвитку показників ринку праці та використання отриманих результатів для формування механізму державного регулювання у сфері зайнятості. Наведено загальну схему прогнозування часових рядів з використанням нейронних мереж. Проведено порівняння прогнозних можливостей регресійних і нейромережевих моделей.

Ключові слова: моделювання, соціально-економічні показники, інтелектуальний аналіз, прогнозування часових рядів, нейронні мережі, метод регресії, аналітична платформа.

Постановка проблеми. Значна увага до проблем функціонування ринку праці як у світовий, так і у вітчизняній економічній науці викликана значимістю

процесів, що протікають на ньому, для ефективного функціонування економіки в цілому, а також специфічними особливостями, які властиві лише ринку праці й тим самим відрізняють його від інших ринків.

Ринок праці посідає центральне місце в ринковій економіці, оскільки праця – вирішальний фактор виробництва, свого роду безальтернативний ресурс. Відносини у сфері праці базові, основні в системі економічних відносин суспільства.

© Кіліна Т.М., 2012